

PRACE JĘZYKOZNAWCZE 19

STUDIA POLONISTYCZNE

pod redakcją
Aliny Kowalskiej i Aleksandra Wilkonia

Uniwersytet Śląski

Katowice 1991

Elementy kresowe w języku
Gabrieli Zapolskiej¹

Tereny dawnej Rzeczypospolitej, określane terminem „kresy wschodnie”, wydały w przeszłości — w różnych okresach — liczne grono pisarzy, których twórczość zawiera elementy językowe nie znane polszczyźnie ogólnej. Opracowanie języka i stylu wielu spośród tych twórców pozwoliło odtworzyć język pogranicza kresowego i wskazać cechy charakterystyczne dla tej odmiany polszczyzny². Związek między językiem pisarza a językiem terenu, z którego się wywodzi, jest bowiem oczywisty, co podkreślał K. Nitsch: „[...] to, co na tle języka literackiego wydaje się charakterystyczne dla autora, jest własnością prowincji, z której pochodzi on i jego najbliższe otoczenie”³.

Celem artykułu jest wskazanie kresowizmów w języku Zapolskiej, jednej z popularnych i bardziej bulwersujących opinię ówczesną postaci młodopolskich. Mimo bowiem wielkiej dbałości pisarki o czystość i poprawność języka oraz licznych późniejszych wojaży i kontaktów z wieloma ośrodkami w kraju i za granicą, w jej utworach znajdziemy szereg odmienności fonetycznych, morfologicznych, składniowych i leksykalnych, które dadzą się wy tłumaczyć

¹ Zdecydowałam się na użycie w tytule terminu „język Zapolskiej”, ponieważ opierałam się na materiale jej utworów (w tym też rękopiśmiennych), a także na jej prywatnej korespondencji (tylko w rękopisach). W artykule jednak wykorzystuję jedynie część materiału ilustracyjnego, który pochodzi wyłącznie z tekstów artystycznych. Całość zawiera moja praca magisterska: *Elementy kresowe w języku Gabrieli Zapolskiej*. [Archiwum UJ, Kraków 1970, maszynopis nie publikowany].

² Por. np.: S. Hrabec: *Elementy kresowe w języku niektórych pisarzy polskich XVI i XVII w.* Toruń 1949; Z. Kawyn-Kurzowa: *Język Filomatów i Filaretów*. Wrocław 1963; Z. Kurzowa: *Elementy kresowe w języku polskiej powieści powojennej*. Warszawa 1975; też: *Pol-szczyzna Lwowa i kresów południowo-wschodnich*. Kraków 1983; Z. Klemensiewicz: *Szkic gramatyczny charakterystyki języka Słowackiego*. „Język Polski” 1951, R. XXXI; K. Nitsch: *Z zagadnień języka Mickiewicza*. „Język Polski” 1934, R. XIX; J. Trypućko: *Język Władysława Syrokomli*. Uppsala 1959; H. Turska: *Język Jana Chodźki*. Wilno 1930. Por. też obszerną bibliografię w: Z. Kurzowa: *Pol-szczyzna Lwowa...*

³ K. Nitsch: *Z zagadnień...*, s. 129 i nast.

jedynie jej kresowym pochodzeniem. Wprowadzała je w celach artystycznych w związku z nakazem realizmu i naturalizmu, obowiązującym w tej epoce; często jednak stosowała je mimowolnie (szczególnie widać to w prywatnej korespondencji), ponieważ tkwiły w jej żywym, czynnym idiolekcie.

Gabriela Korwin-Piotrowska Zapolska była postacią niezwykle. Tadeusz Boy-Żeleński pisał o niej: „Wstyd powiedzieć, ale ze wszystkich naszych współczesnych komediopisarzy ta baba ma może najbardziej męski chwyt, największą zdolność spojrzenia, najdalej posuniętą ekonomię wyrazu scenicznego lub gestu. Od początku do końca każde słowo jest potrzebne, każde jest na swoim miejscu, każde niesie, nie licząc tych — a jest ich bez liku — które skrzą się dowcipem nieodpartym.”⁴ W opowieści biograficznej czytamy: „Jak dotąd, nie zanotowano na przestrzeni dziejów teatru, już nie polskiego, ale w skali światowej, żeby właśnie kobieta napisała tyle wartościowych, umiejętnie skonstruowanych i scenicznie świetnie zbudowanych utworów dramatycznych.”⁵

Ze względu na pozycję Zapolskiej w naszej literaturze słuszne wydaje się ukazanie kresowych osobliwości językowych, właściwych jej utworom, zarówno ze względu na pochodzenie pisarki, jak i ze względu na konstrukcję świata przedstawionego, osadzonego w realiach wschodniogalicjskich. Miejszem akcji jest bowiem najczęściej Lwów, skąd też (lub z najbliższych okolic) wywodzą się bohaterowie reprezentujący różne warstwy społeczne.

Analizowany materiał pochodzi z dramatów i powieści Zapolskiej, powstałych w różnych okresach twórczości. Staralam się znaleźć ilustrację tych zjawisk, które zostały uznane za cechy polszczyzny kresowej przez badaczy języka tych terenów w przeszłości⁶. Potwierdzenia kresowego charakteru elementów osobliwych z punktu widzenia dzisiejszego stanu polszczyzny ogólnej na każdym z wyróżnionych poziomów języka szukałam też w pracach historycznojęzykowych, dotyczących polszczyzny ogólnej XIX wieku, w gramatykach i słownikach. Natomiast to wszystko, co pokrywa się ze stanem dzisiejszym i co od dawna jest w języku uregulowane, zostało tu pominięte. Na użytek tego artykułu nie zajmowałam się też szczegółowo specyfiką stylu Zapolskiej, dla którego kresowizmy są tylko jednym z ważnych wyznaczników i pełnią istotną, ale nie jedyną, funkcję sygnału realiów społeczno-obyczajowych w utworze literackim; szerepek ramy artykułu każe ograniczyć się do uwag ogólnych.

Badacze polszczyzny Galicji Wschodniej stwierdzają, że właściwie nie stanowi ona odrębnego dialektu, lecz dzieli najważniejsze właściwości wymowy kresów wschodnich w całości, w szczegółach jednak — w porównaniu

⁴ J. Bieniasz: *Gabriela Zapolska. Opowieść biograficzna*. Wrocław 1960, s. 163.

⁵ Tamże, s. 163 i nast.

⁶ Materiał językowy wybrany z tekstów porównywałam z informacjami w pracach wymienionych w przypisie 2 oraz w zakresie fonetyki z: I. Bajerowa: *Polski język ogólny XIX w. Stan i ewolucja*. T. 1. Katowice 1986; ponadto ze słownikami języka polskiego i gwar, a także z gramatykami języka polskiego.

z językiem kresów północno-wschodnich — wykazuje dość znaczne różnice. Typowe cechy wschodniogalicyskie występowały zwłaszcza w mowie warstw średnich: drobnego mieszczaństwa, kupców, rzemieślników, służby, u których — oprócz tzw. śpiewania, wspólnego wszystkim mieszkańcom kresów — wskazuje się szereg istotnych cech z zakresu fonetyki, morfologii, składni i słownictwa. H. Gaertner określa je jako prowincjonalizmy kresowe, a więc właściwości różne w stosunku do języka innych terenów wspólnej polszczyzny, a uchodzące w ogólnym języku literackim za niepoprawne⁷. Z. Kurzowa przyznaje odmianie kresowej status dialektu, który realizuje się w dwóch odmianach: południowej i północnej. W obu wyróżnia dialekt kulturalny, gwarę miejską (np. Lwowa i okolic) oraz wyspowe gwary ludowe. Według niej: „Dialekty kresowe są regionalnymi odmianami polskiego języka ogólnego, odznaczającymi się zespołem innowacji w rozwoju tego języka, wytworzonych w procesie asymilacji do obecnego substratu językowego i upowszechnionych w obrębie zbiorowości polskiej, zamieszkującej nieetniczne terytorium ruskie i rusko-litewskie [...] Wytworzone innowacje decydują o tym, że dialekty kresowe są nową jakościowo odmianą języka polskiego.”⁸

Warto jednak odnotować, że język Zapolskiej — zważywszy na znaczną liczbę tekstów, z których dokonałam ekscerpcji przykładów — nie jest silnie nasycony elementami kresowymi. Pisarka starała się o zbliżenie swego języka do stanu ówczesnej polszczyzny ogólnej (widać to szczególnie w rękopisach, w których jest wiele poprawek usuwających naleciałości kresowe). Wydaje się, że owa dbałość była wspólną cechą pisarzy kresowych do 1939 roku. Dopiero później, wobec nieodwracalnych zmian historycznych, pisarze o kresowym rodowodzie, podejmując tematy związane z terenem ich dzieciństwa i młodości, świadomie i celowo wprowadzali wyraźną, silną stylizację kresową. Wcześniej — jak się zdaje — dominowała tendencja odwrotna: wyzbywanie się przez twórców własnych cech regionalnych. Z. Kurzowa mówi nawet o pewnej prawidłowości: kiedy między elementami ogólnymi — literackimi a stylizacyjnymi — dialektalnymi zachowana zostaje równowaga lub gdy pierwsze przeważają, wtedy elementy stylizacyjne utworu spełniają po prostu funkcję realistyczną⁹. Tak dzieje się też w twórczości Zapolskiej i w większości utworów literackich tej doby. Język literatury polskiej drugiej połowy XIX i początku XX wieku nie odbiegał bowiem zbyt od dzisiejszego stanu polszczyzny literackiej. Na jego ukształtowanie znaczny wpływ wywierały tendencje realistyczne — wskutek przeżywania się romantycznego światopoglądu i stylu obserwuje się w latach sześćdziesiątych XIX wieku nawrót do realizmu w filozofii, sztuce i literaturze jako reakcję przeciwko romantycznej

⁷ H. Gaertner, A. Passendorfer: *Poradnik gramatyczny*. Lwów—Warszawa 1931.

⁸ Z. Kurzowa: *O polskich dialektach kresowych*. „Język Polski” 1985, z. 2, s. 98—108.

⁹ Z. Kurzowa: *Elementy kresowe...*, s. 201.

stylizacji oraz dążność do dostosowania języka literatury ściśle do potrzeb życia społecznego. W ten sposób nastąpił drugi (po przełomie romantycznym) etap zbliżania się języka literackiego do żywej mowy „szerokich warstw narodu”. Zarówno pisarze-pozytywiści, jak i kontynuujący ten nurt przedstawiciele realizmu krytycznego Młodej Polski, do których należy także Zapolska, odczuwali potrzebę wzbogacenia języka dla przedstawienia „prawdziwych obrazów życia”. Sięgali przeto do potocznej, żywej mowy ludu i warstw średnich: drobnego mieszczaństwa, zubożałego ziemiaństwa lub proletariatu miejskiego. O polszczyźnie tej doby informuje więc literatura, a ponadto słowniki i prace historycznojęzykowe oraz monografie języka pisarzy, w których dąży się do wysondowania XIX-wiecznych stosunków językowych. Żywioł kresowy, zwłaszcza zaś galicyjski, ma w nich znaczny udział¹⁰.

W badanych pod tym kątem tekstach Zapolskiej najwięcej cech kresowych wykazuje fonetyka i słownictwo, mniej — słowotwórstwo, znacznie mniej — fleksja i składnia. Wobec szczupłości miejsca ograniczę się do wskazania kresowizmów fonetycznych, słowotwórczych i leksykalnych.

Fonetyka

Wokalizm

Ze zjawisk fonetycznych najbardziej typowe są w tekstach Zapolskiej te, które wynikały z podwyższania samogłosek nieakcentowanych i obniżania akcentowanych, co w efekcie prowadziło do odmiennej niż w polszczyźnie ogólnej realizacji systemu samogłoskowego:

1. Realizacja *o* jak *u* oraz *e* jak *y* || *i*, np. *pozwoleni*, *kumpromitacja* (Kaś. 118), *upamiętać się* (Mał. II), *wybrydny* (Kaś. 132), *chyrlawa* (Kaś. 21), *zygar* (Przed. 66), *tyż* (Sen 13), *kundycja* (Kaś. 66), *poczuchrać się* (Sen 12), *kumplement* (Kaś. 132), *kulczyk* (Kaś. 11), *chulera* (Przed. 66), *kurytarz* (Kaś. 214), *una* zamiast *ona* (Mał. V), *porcylana* (Koch. 21), *kawalir* (Kaś. 117), *wyburczyć się* (Mor. III), *sąsiedzi* zamiast *sąsiedzie* (Żab. I), *wi* zamiast *wie* (Mał. IV); jeszcze *tualeta* (Skiz), tu jednak prawdopodobnie wymowa uwarunkowana jest wpływem języka francuskiego, skąd wyraz ten został zapożyczony — wtedy zachodziły wahania: Artz podaje obie formy, choć SW tylko *toaleta*.

Przykłady ze zredukowanym *e* i *o* podają wszystkie monografie językowe pisarzy kresowych. W XIX wieku była to jednak cecha, której należało unikać — pisze o tym Kurzowa¹¹: „Dążność do hamowania redukcji powodowała

¹⁰ Por. I. Bajerowa: *Polski język ogólny XIX w...*, s. 159 — autorka mówi o tendencji do integracji wszystkich odmian regionalnych polszczyzny, choć nie dokonywała się ona równomiernie — kresy charakteryzowały się słabą normą i większą liczbą innowacji, ale także archaizmów.

¹¹ Z. Kurzowa: *Polszczyzna Lwowa...*, s. 75.

powstawanie form hiperpoprawnych z wtórną realizacją *o* zamiast *u* (*ó*). Także u Zapolskiej są formy *tłomok* (Kaś. 19), *skropulant* (Mor. III), *skora* zamiast *skóra* (Skiz), *spróbować* (Sen 59). Redukcję iloczasu zalicza do cech lwowskich K. Nitsch¹²: „[...] jest za to osławione przeciąganie zgłoski połączone ze zmianą nieakcentowanego *e* w *y/i*: *poruvnaani, przeniesieni*”. Według Zaleskiego wahania w zakresie *o* i *u* w XIX wieku są powszechne, szczególnie zaś częste u pisarzy kresowych. Zdaniem Turskiej występują najdłużej na kresach pod wpływem ruskim. Z. Kurzowa wskazuje na oddziaływanie języka ukraińskiego. Pochylone *o* wymawiane pośrednio między *o* i *u* jest dobrze zachowane w gwarach różnych części Polski, zwykle w pozycji przed półotwartymi; na kresach zyskuje dodatkowe oparcie w substracie ruskim, skutkiem czego wahania w tym zakresie występują jeszcze, gdy polszczyzna literacka osiągnęła już stabilizację.

Występują też u Zapolskiej przykłady obniżonego („twardego”) *y* w połączeniach *hy-*, np. *hygienu, higieniczny*. Nitsch¹³ uważa, że pierwotnie grupom *hy-*, *hi-* odpowiadało polskie *hy-*, później pod wpływem francusko-włosko-niemieckim wchodzi wymowa miękka. Byłby to zatem archaizm, podtrzymywany na kresach dźwięczną realizacją *h*, lub refleks ukraińskiego *y*, powstałego ze zlania się prasłowiańskiego *i* oraz *y*.

2. Protezy nagłosowe. Nagłosowe samogłoski występują często z protezą w postaci spółgłosek *w, h, j* — przy czym przykłady na to zjawisko pochodzą tylko z partii dialogowych, których bohaterowie rekrutują się z niższych warstw społecznych, np. *wuna* zamiast *ona* (Mał. V). Ten typ z nagłosowym *w* i podwyższeniem *o* → *u* Kurzowa¹⁴ uważa za ukraińską cechę dialektu południowokresowego. Znacznie częstsza jest nagłosowa aspiracja: *hamatorka, harak, hulan, helegantka* (Kaś.) oraz prejotacja, np. *jenteligencja* (Kaś.). Protezy nagłosowe są charakterystyczne w ogóle dla gwar, które niechętnie mają nagłos samogłoskowy. Zapolska stosuje je w celu podkreślenia realizmu postaci.

3. Denazalizacja nosówek. Odnosowienie *ę* w wygłosie oraz w śródgłosie przed płynnymi pokrywa się z wymową ogólnopolską i tak też zapisywała je Zapolska: *pragnelabym, owladneta mnie, zaczela sie* (Li). Nie znalazłam przykładu na równoczesne z denazalizacją podwyższenie wygłosowego *ę*, które według Kurzowej zachodziło zawsze. Zdarza się tak natomiast w przypadku *q*, które wymawia się wówczas jako *u*, np. *przed bramu* zamiast *przed bramą*, poza tym jednak *o*: *za kanapo* (Skiz I), *zreszto* (Mał. II). Trzeba stwierdzić, że zmiany w repartycji nosówek są rzadkie, zwłaszcza w tekstach drukowanych,

¹² K. Nitsch: *O wzajemnym stosunku gwar ludowych i języka literackiego*. „Język Polski” 1913, R. I, s. 79—83.

¹³ K. Nitsch: *Polskie „chy”, „chi”, „hy”, „hi”*. W: „Sprawozdania PAU”. Kraków 1932.

¹⁴ Z. Kurzowa: *Polshczyzna Lwowa...*

i wprowadzane wyłącznie w celach stylizacyjnych, jeśli nie traktować ich jako wynik chwiejności normy.

Konsonantyzm

W zakresie fonetyki spółgłosek wpływ kresowy przejawia się w następujących zjawiskach:

1. Wahania w wymowie spirantów *s, z* || *ś, ź* — szczególnie przed miękką wargową: *jaśno* zamiast *jasno* (W szyn. 62), *spiewać* (Mał. I), *spiewy* (Sen 111), *świat* (Sen 110), *przedswiaty* (Sen 110), obok takich postaci jak: *rozdrażnienie* (Skiz II), *pobłażliwa* (Skiz III), *wreście* (Mał. IV), *koszlawo* (Przed. 10), *przyszłe* (Mał. I). Nitsch stwierdza je u pisarzy kresowych już w drugiej połowie XIX wieku. Później wahania takie występowały też w języku ogólnym, bo słowniki podają formy oboczne. Dziś wiele z nich można spotkać w gwarach (np. Śląsk, Małopolska).

2. Palatalizacja grup *ke, ge* → *ké, gé*. Jest to właściwość wielu gwar polskich, głównie Mazowsza, które — jako najsilniej zaludnione — najwcześniej dostarczyło osadników na kresach. Z. Kurzowa sądzi, że stanowi to cechę całego obszaru kresów, co przemawiałoby za oddziaływaniem języka ukraińskiego. W tekstach Zapolskiej są tylko przykłady dość pospolicie występujące też w innych gwarach: *giest* (Skiz), *giemba* (Kaś.), *rękie* (W szyn.).

3. Asynchroniczna wymowa *m* jako *mń*, np. w *kostjumnie* (Skiz I), *na ramnie* (Kaś) — uważana jest za prowincjonalizm kresowy przez Kubińskiego, Zaleskiego i Kurzową.

4. Frykatywne *ř*, np. *gorżko* (Li), w postaci dwufonemowej grupy *rż* (lub *rś*) uważane jest za znamienne cechę kresową. Odnotował ją Zaleski w języku Fredry, występowała też w wypracowaniach uczniów lwowskich. U Zapolskiej tylko w listach. Jest to pozostałość dawnej realizacji stp. *ř*, przechowana na peryferiach zwartego obszaru językowego (np. Spisz, Orawa) oraz w gwarach wyspowych.

Słowotwórstwo

Kresowe cechy słowotwórcze polegają na nieco innej niż ogólnopolska repartycji afiksów i podstaw. Najbardziej typowe wydają się:

1. Przyrostki hipokorystyczne: *-uczek, -ucia, -cia, -usiek, -ucho* przyjęte z pogranicza ukraińsko-białorusko-litewskiego, np.: *Tadziuczek* (Li. 39), *żoncia* (Kot 62), *Tyńcia* (Krzyż 48), *mamcia, Sewercia, Kotucho* (Kot 61), *Lalusiek* (Koz. 83).

2. Przyrostki agentywne, np. *-ar: podkomisar* (Kaś. 24), *aptekar, piekar*, które mogą świadczyć o wpływie ruskim, ale też niemieckim.

3. Przyrostek abstrakcyjny *-ość* — tworzy nazwy abstraktów częściej niż w polszczyźnie ogólnej, gdzie występują też *-ota* lub *-izm* albo formacje

paradygmatyczne. U Zapolskiej repartycja jest inna, np. *wspólność* 'wspólnota' (Kaś. 97), *znajomość* 'poznanie się' (W szyn. 123) dokładnie: *zrobić znajomość*, *sentymentalność* zamiast *sentymentalizm* (Skiz I), *piękność* zamiast *piękno* (Koch. 19), *wytwórczość* zamiast *tworzenie* (Ona 152).

Z innych wyrazów nietypową budowę mają przymiotniki: *przyprawny* (Kaś. 253) zamiast *przyprawiony*, *rozpaczny* (Krzyż 83) zamiast *rozpaczliwy*, *podbójczy* (dziś: *zabójczy*) i inne. To samo dotyczy odmiennej dystrybucji prefiksów czasownikowych: *roztłumaczyć* (Ich III) dziś: *wytłumaczyć*, *przetłumaczyć*; *roztworzyć* (Przed 23) w znaczeniu 'otworzyć', *przetrać* *pieniądze* (Mor. 117), *przeplacić co życiem* (Li 22), *przenieść* (Ave 125), tu: *znieść nie mogą*; *przyswojone zwierzę* (Kaś. 21), *przeolbrzymiać* (Zola) itp. Uderza częste występowanie zaimka *każden*.

Formacje te użyte w tekście nadają mu koloryt regionalny, choć dziś jeszcze niektóre pojawiają się w „niskiej” odmianie polszczyzny.

Słownictwo

Najciekawiej przedstawia się słownictwo, obfitujące w prowincjonalizmy, do których zalicza się zarówno elementy specyficzne dla Polaków z Galicji Wschodniej (galicyzmy), jak i zapożyczenia: rosyjskie, białoruskie, ukraińskie — jako elementy substratowe, oraz germanizmy — ponieważ tereny te administracyjnie należały do zaboru austriackiego z urzędowym językiem niemieckim, wreszcie wpływy francuskie, przejmowane od warstw wykształconych. Gwara Lwowa jest wypadkową tych czynników i specyficznej lokalnej odmiany miejskiej, zasadniczo potocznej, często emocjonalnej, tematycznie ograniczonej. Czynniki lub biernie (zwłaszcza w warstwie słownikowej i frazeologicznej) odmiana ta żyła w świadomości wszystkich Lwowian; nazwana z ukraińska *balakiem* wyrażała swoisty humor, witalność i mentalność miejskiego plebsu. Istotnym składnikiem, wyróżnianym też w badanych tekstach, są wyrazy przestarzałe, cokolwiek archaiczne, typowe dla dialektów peryferycznych. Nie dziwi to, gdyż gwary miejskie wchłaniają elementy różnych warstw leksykalnych: ogólnej, potocznej, gwarowej, elementy żargonowe oraz obce, które ulegają różnego typu przekształceniom w procesie adaptacji. Takim właśnie językiem mówią też bohaterowie Zapolskiej, co pogłębia ich wyrazistość i autentyzm.

Z bogatego materiału leksykalnego wybrałam około 100 najczęstszych wyrazów, które podaję w porządku alfabetycznym wraz z ich znaczeniami i kwalifikacją słownikową: *antre* (Kaś. 145) 'opłata za wstęp' (fr.); *baciarka* (Kaś. 106) pogardliwie o kobiecie, rodz. m. *baciar* (gw.lw.); *bawaria* (Kaś. 65) 'restauracja' (przestarz.); *becyrk* (Kaś. 65) 'komisariat' (niem.); *budny* (Kaś. 124) 'powszedni' (ukr.); *bumbłować* (Kaś. 165) 'włóczyć się' (pot. gal.);

pod *chairem* mówić (Ich II) 'słowo honoru dawać' (żyd.); *ciągiem* (Kaś. 89) 'ciągle' (pot. gw.); *czuczelo* (Przed. 76) 'straszydło' (rus.); *delożować* (Mor. II) 'usunąć z mieszkania' (fr.); *derożka* (Jan. 16) warsz. 'drynda' (Żab. III), 'dorożka' (posp.); *durny, durna, zdurnieć* (Kaś. 66) 'głupi, zgłupieć' (rus.); *dysamować* (Ich III) 'obrażać'; *dygować* (Pan. II) 'przynieść' (pot. lw.); *fantowanie* (Ich II) 'licytacja' (przest. reg.); *farmazon* (Kaś. 24) 'niedowiarek, głupiec' (fr.); *fasować* (Mor. I) 'odbierać wypłatę' (gwar. pot.); *feca* (Kaś. 244) pogardliwie o kobiecie (lw.); *wziąć kogo na fis* (Żab. III) 'wziąć na kawał, zażartować sobie'; *front* (mor. I) 'przód domu' (pot.); *furt* || *furtem* (Kaś. 167) 'ciągle' (gw.); *fray* (Kaś. 262) 'bezpłatnie' (niem.); *frajla* (Kaś. 244) 'dziewczyna' (niem.); *furdyga* (Kaś. 257) 'areszt' (przest. niem.); *forspan* (Kaś. 263) 'woźnica' (niem.); *grajcar* (Kaś. 131) 'moneta austriacka'; *gumy* (Mor. I) 'dorożka' (przest.); *halba* (W szyn. 56) 'kufel o poj. 1/21' (przest. gw. niem.); *hardyga* (Kaś. 167) 'dom, chałupa' (pot. lw.); *harować* 'pracować ciężko, biedować' (gw., rus.-ukr.); *hecowny* (Ich II) 'zabawny' (gw.); *hetnik* (Kaś. 262) 'łobuz' (? prow.); *hladyški* (Kaś. 30) 'naczynie gliniane' (błrs.); *holka* (Kaś. 11) 'dziewczyna' (czes.); *honetny* (Kaś. 162) 'elegancki' (fr., lw.); *japa* (Kaś. 140) 'pysk, gęba' (gw.); *kasarniak* (W szyn. 68) 'areszt koszarowy' (niem.); *kokocica* || *kokotka* (Mor. I) pogardliwie o kobiecie (prow.); *kontramarka* (Kaś. 151) 'twarz, gęba' (pot. prow.); *kundycja* (Kaś. 56) 'natura' (prow.); *kunierować* (Kaś. 113) 'postępować z kim niegrzecznie, obraźliwie' (gw.); *lampartować się* (Mor. I) 'hulać, bawić się', też: *lampart* (Mor. I) 'hulaka, nicpoń'; *lumpka* (Mor. I) 'hulanka, pijatyka' (pot.); *lunąć* (Kaś. 151) 'uderzyć' (pot.-wulg.); *nie ładzi* (Kaś. 123) 'nie wypada, nie uchodzi' (lw.); *lakotki, lakocie* (Na pen. 136) 'słodczyce' (przest.); *latynda* (W szyn. 85) 'łapserdak, łachmyta' (lw.); *majstrat* (Kaś. 20) 'urząd miejski, magistrat' (pot. gw.); *mąto robi się komu* (W szyn. 60) 'słabo, niedobrze'; *molodyca* (Kaś. 31) 'dziewczyna' (ukr., rus.); *nierechtownie* (Przed. 77) 'niesłusznie'; *być w obowiązku* (Kaś. 12) 'służyć u kogo' (przest.); *peronela* (Kaś. 261) 'usta, gęba' (lw.); *pichcić się* (Mor. II) 'guzdrać się' (pot. gw.); *poczuchrać się* (Sen 12) 'uczesać się' (pot. lw.); *podrychtować* (W szyn. 69) 'przygotować' (gw. niem.); *podrzeć się z kim* (Ich I) 'pokłócić się' (pot.); *porcynela* (Kaś. 96) 'porcelana' (gw.); *poszlagować* (Kaś. 244) 'poobrażać' (galic.); *protega* (Pan. I) 'protekcja'; *publika* (Mor. I) 'zbiegowisko, skandal'; *puccer* (Mor. II) 'ordynans' (niem.); *rigolo* (Mor. II) 'rodzaj okładu' (przest.); *w rumel* (Mor. I) 'całkiem, bez wyjątku' (dawn.); *sekować* (Mor. I) 'dokuczać' (rząd. przest.); *siawus* (Pan. I) forma przywitania, *serwus*; *siarniki* (Na 30) 'zapalki' (kres. lit.); *spietraścić* (Ich I) 'przeszkrobać, zrobić coś złego' (gw.); *suplent* || *suplencina* (Ich I) 'zastępca etatowego nauczyciela w b.Galicji'; *szlusbandy* (Ich I) 'naszywki, zwykle przy pasku' (niem.); *sznit* (Ich I) 'krój, fason', też: 'szyk'; *szparkasa* (Ich II) 'kasa oszczędności' (gw.niem.); *szparować* (Pan. II) 'oszczędzać'; *szpas* (Kaś. 64) 'żart' (niem.); *szpera* (Kaś. 67) 'opłata dla stróża za otwarcie bramy' (reg.); *szturmak* (Kaś. 225) pogardliwie o służą-

cej, o kimś niezgrabnym (gw.); *szutro* (Pan. II) 'kapelusz' (lw.); *szykanto* (Kaś. 215) 'szykownie, elegancko'; *ta || taże || taj || taj* partykuły wzmacniające (kres.); *taładajstwo* (Kaś. 263) 'hołota, tałatajstwo' (gw.); *trebilulka* (Mor. III) 'szczypiorek' (ukr.); *trotuar* (Kaś. 99) 'chodnik' (fr.); *wagabunda* (Kaś. 32) 'włóczęga' (przest.); *wysztafirować się* (Ich I) 'ubrać się wyzywająco' (pogardl.); *zatachlować* (Ich I) 'czarować, oszukiwać' (prow.)

Już z tego krótkiego zestawienia widać, że słownictwo nie jest jednorodne: obok wyrazów rodzimych, gwarowych i potocznych wiele tu rutenizmów i germanizmów — pierwsze pozostawały w związku z substratem językowym (ukraińskim i białoruskim), drugie — z urzędowym w Galicji językiem niemieckim. Większość to wyrazy z życia codziennego, nacechowane emocjonalnie, żartobliwe lub wulgarne, pogardliwe lub pobłażliwe. Wplecione w kontekst, na którego przytoczenie nie ma tu miejsca, uwikłane we frazeologizmy nadają wypowiedziom bohaterów (w partiach narracyjnych występują rzadziej) koloryt lokalny, lwowsko-galicyski, bo na tych terenach rozgrywa się zwykle akcja utworów, podkreślając realizm świata przedstawionego.

Wykaz źródeł i stosowanych skrótów

- G. Zapolska: *Janka*. W: *Dziela wybrane*. T. 3. Kraków 1957 — Jan.
 — *Kaśka Kariatyda*. W: *Dziela wybrane*. T. 1. Kraków 1957 — Kaś.
 — *Przedpiekle*. W: *Dziela wybrane*. T. 2. Kraków 1957 — Przed.
 — *Ich czworo*. W: *Utwory dramatyczne*. Warszawa 1950 — Ich.
 — *Moralność pani Dulskiej*. W: *Utwory dramatyczne*. Warszawa 1950 — Mor.
 — *Panna Maliszewska*. W: *Utwory dramatyczne*. Warszawa 1950 — Pan.
 — *Żabusia*. W: *Utwory dramatyczne*. Warszawa 1950 — Żab.
 — *Małka Schwarcenkopf*, rękopis — Mał.
 — *Sen*, rękopis z 1901 roku.
 — *Skiz*, rękopis z 1909 roku.
 — *Parjasy*. *Szkice dramatyczne*. Cz. 1: *Na huśtawce*. — Na.; cz.2: *W szynku* — W szyn.; cz.3: *Ave Maris. Stella* — Ave., cz.4: *Na pensji* — Na

Эва Енджейко

ОКРАИННЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ В ЯЗЫКЕ ГАБРИЕЛИ ЗАПОЛЬСКОЙ

Резюме

Габриеля Запольска, пишущая в период Молодой Польши, является представительницей писателей из так называемых окраин; отсюда одна из особенностей языка ее произведений — это не известные в общепольском языке окраинные элементы, проявля-

ющиеся в фонетической, морфологической, синтаксической и лексической плоскостях. В статье автор указывает окраинные особенности в фонетике, словообразовании и лексике. Наиболее часто встречающиеся окраинизмы это: 1) повышение неударных гласных *o* → *u* и *e* → *y/i*; 2) начальные протезы *w / h / j* перед гласной; 3) деназализация *q* → *o* в конечном слоге; 4) колебания в произношении спирантов *s, z / ś, ź / š, ž*; 5) палатализация групп *ke, ge*; 6) асинхронное произношение *m* → *m̃*; 7) фрикативное *ř*. В области словообразования характерна иная, чем в общем польском языке, и неустаблизированная репартиция основ и аффиксов. Словарный состав изобилует провинциализмами, специфическими для юго-восточной Галиции, белорусскими и украинскими заимствованиями (субстратными), а также германизмами и галицизмами. Окраинизмы исполняют в текстах Запольской важную стилистическую функцию, придавая им признаки реализма и аутентичности.

Ewa Jędrzejko

POLISH EASTERN BORDERLANDS ELEMENTS IN THE LANGUAGE OF GABRIELA ZAPOLSKA

Summary

Gabriela Zapolska, who wrote her works during the „Young Poland” period in Polish literature, is a representative of writers coming from the eastern „kresy” or borderlands, hence one of the singularities in her plays and writings are these borderland accents, unknown in the general Polish language and present in phonetic, morphological, syntactical and lexical planes. The borderland variations are described here as regards phonetics, word-forming and lexical aspects. The most frequently found borderland phonetic variations are: 1) raising the non-accented vowels *o* → *u* and *e* → *y / i*; 2) initial sound prosthesis *w / h / j* before the vowel, 3) denasalisation of the final *q* → *o*, 4) variations in the pronunciation of the spirants *s, z / ś, ź / š, ž*, 5) palatalising of the groups *ke, ge*, 6) asynchronous pronunciation of *m* → *m̃*, 7) fricative *ř*. In the area of word-formation a characteristic point is the different (than in the general Polish language) and unstabilised repartition of roots and affixes. The vocabulary has a wide range of provincialisms, typical of south eastern Galicia, borrowings from White Russian and Ukrainian (in the substratum) and also Germanisms and Gallicisms. The Lwów dialect is the resultant of foreign factors and specifically local urban, colloquial variations, strongly emotional, thematically limited to everyday affairs. These „borderisms” in Zapolska’s writings play an important stylistic function, underlining their realism and lending authenticity to the impact.